

طرد اجتماعی: رویکردی جامعه‌شناختی به محرومیت

(بررسی مفهومی، دیدگاه‌های نظری و مطالعات موردی در ایران)

سید احمد فیروزآبادی
(عضو هیئت علمی دانشگاه تهران)
علیرضا صادقی

جامعه‌شناسان

سرشناسه: فیروزآبادی، سید احمد ۱۳۵۰
عنوان و نام‌پدیدآور: طرد اجتماعی: رویکردی جامعه‌شناختی به محرومیت
(بررسی مفهومی دیدگاه‌های نظری و مطالعات موردی در ایران)
تالیف: سید احمد فیروزآبادی، علیرضا صادقی

مشخصات نشر: جامعه‌شناسان
مشخصات ظاهری: ۳۱۲ ص.
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۲۳-۱۹۴-۹

وضعیت فهرست نویسی: فیا
عنوان دیگر: رویکردی جامعه‌شناختی به محرومیت (بررسی مفهومی، دیدگاه‌های نظری و مطالعات موردی در ایران)
موضوع: کناره‌گزینی اجتماعی
موضوع: کناره‌گزینی اجتماعی، ایران، نمونه‌پژوهی
موضوع: عقب‌ماندگی اجتماعی، ایران

شناسه افزوده: صادقی، علیرضا ۱۳۵۸
رده بندی کنگره: ۱۳۵۸ ط ۵۹ HM۱۳۶
رده بندی دیویی: ۳۰۱/۳
شماره کتابشناسی ملی: ۲۸۵۹۳۲۷

جامعه‌شناسان

طرد اجتماعی: رویکرد جامعه‌شناختی به محرومیت
(بررسی مفهومی، دیدگاه‌های نظری و مطالعات موردی در ایران)
تالیف: سید احمد فیروزآبادی، علیرضا صادقی

چاپ اول: ۱۳۹۲ تهران/ تعداد ۱۰۰۰ نسخه
قیمت: ۱۲۰۰۰ تومان/ لیتوگرافی: رویداد چاپ/ قدیانی
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۲۳-۱۹۴-۹
همه حقوق چاپ نشر برای ناشر محفوظ است.

حروفچینی، نمونه‌خوانی و صفحه‌آرایی: جامعه‌شناسان
ویراستاری: گروه ویراستاری انتشارات جامعه‌شناسان

فروشگاه و نمایشگاه مرکزی:
تهران، خیابان انقلاب، رویروی درب اصلی
دانشگاه تهران، پاساژ فروزنده، همکف، پلاک ۳۳۳
فروشگاه جامعه‌شناسان- تلفن: ۶۶۰۰۰۰۵۱

این اثر، مشمول قانون حمایت مولفان و مصنفان و هنرمندان مصوب
۱۳۴۸ است. هر کس تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه مولف
(ناشر) نشر یا پخش یا عرضه کند مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

WWW.JAMEESHENASAN.COM
Email: Sociologists15@gmail.com

فهرست مطالب

مقدمه.....	۱۱
بخش اول: مباحث نظری.....	۱۵
۱. بررسی مفهومی.....	۱۷
ریشه‌های مفهوم طرد اجتماعی.....	۱۷
چرخش مفهومی از فقر به طرد اجتماعی.....	۱۹
کاربرد مفهوم طرد اجتماعی در کشورهای در حال توسعه.....	۲۳
تعریف طرد اجتماعی.....	۲۶
نسبت طرد اجتماعی و فقر.....	۲۹
تمایز مفهومی فقر و طرد اجتماعی.....	۳۱
طرد اجتماعی به مثابه پدیده‌های چند وجهی.....	۳۲
طرد اجتماعی به مثابه فرایندی پویا.....	۳۴
طرد اجتماعی به مثابه پدیده‌ای رابطه‌ای.....	۳۷
جنبه عاملیت در طرد اجتماعی.....	۴۶
نقش طبقه ممتاز در بازتولید طرد اجتماعی.....	۵۲
نامرئی بودن امتیاز.....	۵۵
هنجارمندی امتیاز.....	۵۶
طبیعی‌سازی امتیاز.....	۵۷

۵۸	شایسته‌نمایی امتیاز
۵۹	نظریه چندبعدی درباره امتیاز
۶۰	درونی شدن سلطه و امتیاز
۶۲	امتیاز و وضعیت‌مندی
۶۴	امتیاز به مثابه کنش ساخت یافته
۶۷	۲. سطوح طرد اجتماعی
۶۷	طرد در سطح فردی
۷۴	طرد اجتماعی در سطح اجتماع محلی
۷۴	رویکردهای نظری به اجتماع محلی
۷۵	اجتماع محلی به مثابه یک فضا: مکان‌مندی و تعلق
۷۷	طرد در درون اجتماعات محلی
۸۳	اجتماعات مطرود
۸۴	اجتماع محلی به مثابه عرصه هویت و فرهنگ
۸۸	اجتماع محلی به مثابه عرصه تضاد و مرزبندی
۹۰	اجتماع محلی به مثابه عرصه شهروندی و حکمرانی
۹۴	طرد اجتماعی در سطح جامعه‌ای
۹۷	طرد اجتماعی و پیوندهای میان قلمروها
۱۰۵	۳. دیدگاه‌های نظری
۱۰۷	امیل دورکیم
۱۱۰	کارل مارکس و ماکس وبر
۱۱۱	طرد به مثابه جدایی از ابزارهای تولید
۱۱۴	طرد به مثابه جدایی از ابزارهای بوروکراتیک
۱۱۶	فرانک پارکین

۱۱۸	آنتونی گیدنز
۱۲۱	آمارتیا سن
۱۲۶	مارک گرانووتر
۱۲۸	دیپا نارایان
۱۳۳	روث لویتاس
۱۳۳	گفتمان باز توزیع گرا
۱۳۵	گفتمان اخلاقی طبقه زیرین
۱۳۷	گفتمان ادغام گرا
۱۳۸	هیلاری سیلور
۱۳۸	پارادایم انسجام
۱۳۹	پارادایم تخصصی شدن
۱۴۰	پارادایم انحصار
۱۴۱	ادوارد دومن
۱۴۲	صنف گرایی
۱۴۳	منصب گرایی
۱۴۴	آشتی جویی
۱۴۵	دزدسالاری
۱۴۷	میشل فوکو
۱۵۳	پی‌یر بوردیو
۱۵۷	طرد اجتماعی؛ نتیجه فقدان ادغام یا ادغام؟
۱۶۱	۴. طرد اجتماعی و سرمایه اجتماعی؛ دو روی یک سکه؟
۱۶۲	همگرایی‌ها
۱۶۹	واگرایی‌ها
۱۷۷	کاربردها در سیاستگذاری

- ۱۸۴ طرد اجتماعی به منزله شبکه‌های اجتماعی ضعیف
- ۱۸۶ شبکه‌ها برای گذران زندگی
- ۱۹۳ شبکه‌ها برای پیشرفت
- ۱۹۹ ۵. تحلیل رابطه‌ای طرد اجتماعی
- ۱۹۹ عاملان اجتماعی
- ۲۰۲ سطح ساختاری رابطه طرد اجتماعی
- ۲۰۵ اشکال و حالات طرد
- ۲۱۰ پویایی‌شناسی طرد
- ۲۱۰ «استقلال» در برابر «وابستگی متقابل»
- ۲۱۲ نابرابری در منابع
- ۲۱۹ چارچوب زمانی
- ۲۲۰ جهت‌گیری انگیزشی
- ۲۲۱ طرد و ادغام؛ ابزاری برای کنترل
- ۲۲۳ طراحی مداخلات
- ۲۲۵ بخش دوم: پژوهش‌های تجربی در ایران
- ۲۲۷ ۶. طرد اجتماعی زنان فقیر روستایی
- ۲۲۹ بهره‌اول: فرایند، علل و ابعاد طرد اجتماعی
- ۲۲۹ ویژگی‌های جمعیتی
- ۲۳۰ فرایندی بودن طرد زنان فقیر
- ۲۳۱ فقر مزمن؛ فقر بین نسلی و خویشاوندی
- ۲۳۶ کم‌سودای و بی‌سودای بین نسلی
- ۲۳۸ گسیختگی پیوندها
- ۲۳۸ وقایع خاص

۲۳۹	ابعاد و پیامدهای طرد اجتماعی
۲۳۹	طرد از شبکه درون گروهی
۲۴۰	شبکه درون گروهی فقرزده
۲۴۱	بی قدرتی در هنجارهای داد و ستد
۲۴۲	ازدواج با غریبه
۲۴۳	مرگ حامی
۲۴۴	حمایت طرد آمیز
۲۴۵	تضعیف نظام سنی حمایت در اجتماع محلی
۲۴۶	طرد از شبکه بین گروهی
۲۴۶	فروماندگی در حوزه خصوصی
۲۴۷	شعاع و منابع حمایتی
۲۴۹	طرد از روابط اجتماعی
۲۴۹	فقیر به مثابه یک تهدید
۲۵۰	طرد ناشی از بیوگی
۲۵۲	طرد مکانی و انزوای اجتماعی
۲۵۴	طرد خودخواسته
۲۵۵	طرد از مشارکت اجتماعی
۲۵۷	بدنامی و شرمساری اجتماعی
۲۶۰	رتبه بندی ابعاد طرد اجتماعی
۲۶۱	بهره دوم: تمایز طرد اجتماعی و فقر
۲۶۲	مقایسه طرد اجتماعی زنان بر حسب وضعیت اشتغال و اقامت
۲۶۶	اشتغال زنان، پلی به سوی حمایت های بین گروهی
۲۶۹	پیوندهای بین گروهی؛ با کدام کارکرد؟
۲۷۱	ناپایداری و شکستدگی حمایت های بین گروهی
۲۷۳	بحث و نتیجه گیری

۷. تحلیل شعارهای تبلیغاتی هشتمین انتخابات مجلس شورای اسلامی
در شهر تهران با رویکرد طرد اجتماعی ۲۷۹
- کاندیداهای منفرد ۲۸۳
- احزاب ۲۸۴
- سه حزب اصلی ۲۸۶
- منتخبین ۲۸۷
- بحث و نتیجه گیری ۲۸۷
- کتاب نامه ۲۹۱
- منابع فارسی ۲۹۱
- منابع انگلیسی ۲۹۷

مقدمه

رویکرد طرد اجتماعی در مقایسه با رویکردهای درآمدی درک عمیق‌تر و جامع‌تری از ریشه‌ها و ابعاد محرومیت به دست می‌دهد. منتقدان رویکردهای درآمدی (مفاهیم و سنجه‌های فقر) بر این باورند که این رویکردها تک بعدی و کمی‌نگر بوده و به جای کیفیت زندگی توجه خود را به افزایش درآمد معطوف کرده‌اند. این رویکردها به ریشه‌های اجتماعی و فرهنگی محرومیت بی‌اعتنا هستند و غلط غیر درآمدی آن را نمی‌کاوند. همچنین رهیافت‌های درآمدی خصلت غیرانتقادی دارند، روابط قدرت را نادیده می‌گیرند و سنجه‌های مرتبط با آنها، نظیر خط فقر، به سادگی برای مقاصد سیاسی دستکاری می‌شوند. بالاخره اینکه رویکردهای درآمدی، محرومیت را به فضای مبهومی فقر تقلیل داده‌اند و از فهم مسائل پیچیده‌ای همچون تبعیض، نابرابری فرصت‌ها و خشونت ناتوانند.

رویکرد طرد اجتماعی، محرومیت را پدیده‌ای چندوجهی می‌داند که فراتر از کمبودهای مادی بر دامنه متنوعی از محرومیت‌های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی دلالت دارد. طبق این رویکرد، فراتر از فقر و نابرابری، وضع نامساعد اجتماعی می‌تواند از طریق فرایندها و سازوکارهای طرد نیز تداوم یابد. عوامل مختلفی وجود دارند که می‌توانند با یکدیگر ترکیب شوند و گروه‌هایی از جمعیت را از مشارکت

کامل در زندگی رایج اجتماعی، اقتصادی و سیاسی محروم و به حاشیه برانند. رویکرد طرد اجتماعی به وجه رابطه‌ای محرومیت می‌نگرد و به مسائلی نظیر تضعیف و گسیختگی پیوندهای اجتماعی، حاشیه‌ای شدن و عدم تعلق می‌پردازد. این رویکرد، مناسبات قدرت و روابط سلطه را در کانون بحث خود جای می‌دهد و به کنش‌ها و وقایعی می‌پردازد که خارج از کنترل افراد در جامعه رخ می‌دهد و آنها را به حاشیه می‌راند. بنابراین طرد اجتماعی امکان موضوعی کردن^۱ جنبه‌های مختلف موقعیت محروم شدگان را میسر می‌کند و با پیوند دادن محرومیت مادی و حقوق اجتماعی حوزه‌ای چندرشته‌ای و میان رشته‌ای برای پژوهشگران فراهم می‌سازد.

رویکرد طرد اجتماعی همچنین به تکمیل دیدگاه قابلیتی آمارتیا سن کمک می‌کند. سن با طرح مفهوم فقر قابلیتی درک ماهیت و علل فقر را ارتقاء می‌بخشد و این کار را از طریق تغییر توجه از ابزارها (درآمد) به اهداف انجام می‌دهد؛ اهدافی که مردم به دنبال آنها هستند یا حداقل در برخورداری از آنها محق هستند. دیدگاه قابلیتی ریشه و علت فقر را در فقدان شرایطی می‌داند که امکان خروج از وضعیت فقر را برای افراد فقیر غیر ممکن ساخته است. با وجود این، دیدگاه سن فردگرایانه است و کمتر به ابعاد اجتماعی و رابطه‌ای می‌پردازد. همین امر وی را واداشت تا بعدها مفهوم قابلیت‌های اجتماعی را در چارچوب مباحث رابطه‌ای نظیر طرد اجتماعی مطرح کند.

در مباحث طرد اجتماعی، دو رویکرد یا جهت‌گیری فکری و پژوهشی وجود دارد. رویکرد اول، تأکید بیشتری بر وجه توزیعی طرد دارد و در چارچوب سنت فقرپژوهی انگلستان، به کمبود نیازهای اساسی

و دسترسی ناکافی به خدمات عمومی اشتغال می‌ورزد. رویکرد دوم، در درون سنت فکری فرانسه جای می‌گیرد و تأکید بر وجه رابطه‌ای طرد نظیر ضعف شبکه‌های حمایتی، انزوا و مشارکت ناکافی دارد. محتوای این کتاب به رویکرد دوم نزدیکتر است و توجه بیشتری به وجه رابطه‌ای طرد اجتماعی دارد گرچه بر آنست که در واقعیت، این دو جنبه بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند و می‌توانند به محرومیت انباشتی فرد یا گروه بیانجامند برای نمونه محرومیت یک فرد معلول از خدمات ویژه شهری، می‌تواند وی را از برخی روابط اجتماعی نیز محروم کند.

این کتاب در دو بخش به نگارش درآمده است. بخش اول به مباحث مفهومی و نظری می‌پردازد و مشتمل بر پنج فصل است. فصل اول کتاب به بررسی مفهومی طرد اجتماعی می‌پردازد. در این فصل، ریشه‌های مفهوم طرد اجتماعی و چگونگی مفهومی از فقر به طرد اجتماعی و همچنین زمینه‌های گسترش و کاربرد مفهوم طرد در کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه مورد بحث قرار می‌گیرد. سپس ضمن پرداختن به تعاریف طرد اجتماعی و مؤلفه‌های اساسی آن، دو پدیده طرد اجتماعی و فقر به لحاظ مفهومی از هم متمایز می‌شود و ویژگی‌های متفاوت هر یک مشخص و برجسته می‌گردند. در فصل دوم، سطوح سه‌گانه طرد اجتماعی یعنی سطوح فردی، اجتماع محلی و جامعه‌ای و پیوند میان آنها مورد بحث قرار می‌گیرد. در فصل سوم به اختصار دیدگاه‌های برخی از جامعه‌شناسان و اندیشمندان پیرامون مسأله طرد اجتماعی مرور می‌شود. در فصل چهارم به بررسی و مقایسه دو مفهوم رابطه‌ای سرمایه اجتماعی و طرد اجتماعی می‌پردازیم و نسبت‌شان را با یکدیگر روشن می‌کنیم. در فصل پنجم نیز چارچوبی تحلیلی برای پژوهش و سیاست‌گذاری پیرامون طرد اجتماعی ارائه می‌شود. بخش دوم کتاب دربرگیرنده دو مطالعه تجربی در ایران است که در دو فصل ششم و هفتم ارائه می‌شود.

در پایان باید گفت زمان زیادی از مفهوم پردازی مدرن طرد اجتماعی در محافل دانشگاهی و سیاستگذاری کشورهای دیگر نمی‌گذرد. در کشور ما نیز به دلایل معینی که مجال بازگفتن آن نیست، اساساً این مهم مغفول مانده و یا در گام‌های آغازین خود بسر می‌برد. با مرور اجمالی بر نظم گفتمانی محرومیت در کشور می‌توان دریافت که گفتمان مسلط همچنان با رویکردهای اقتصادی است. بنابراین، صباحت طردپژوهی چه در سطح نظری و چه در سطح تجربی و عملیاتی در شکل جنینی خود بسر می‌برند. از این رو، این کتاب را باید درآمد و سرآغازی بر گفتگوها و پژوهش‌های آتی دید. مضمون این کتاب اگرچه بیشتر نظری-مفهومی است اما برای درک بهتر مطالب آن علاوه بر دو فصل پایانی که به دو مطالعه تجربی در ایران اختصاص یافته، از برخی مصادیق ایرانی و اندک پژوهش‌های انجام گرفته در ایران استفاده شده است که متناسب با زمینه بحث ارائه شده است.

در این فرصت مغتنم از آقای سیاح مسلمی که در ویرایش متن کتاب نویسندگان را یاری بخشید و نیز از مسئولان انتشارات جامعه‌شناسان که زمینه نشر این اثر را فراهم کردند، تشکر می‌کنیم.

سید احمد فیروزآبادی و علیرضا صادقی

به ۱۳۹۱